
І. В. Процюк,

кандидат юридичних наук, доцент Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Становлення вчення про форму правління держави

Поняття «форма державного правління» формувалось у процесі суспільно-політичного розвитку й було втілено в результатах пізнавальної діяльності багатьох поколінь державознавців. Аналіз наукових концепцій щодо цього поняття з часів античності до нинішнього часу, виявлення його змісту й обсягу сприятиме обґрунтованості й всебічності дослідження зазначеного політико-правового явища, формулювання його визначення, класифікації й розгляду сучасних різновидів форм правління.

Теоретичні здобутки видатних представників часів античності були настільки вагомими, що надовго пережили своїх творців і не втратили свого методологічного потенціалу й сьогодні. Так, запропоновані Платоном (427–347 рр. до н.е.), Арістотелем (384–322 рр. до н.е.), Полібієм (200–120 рр. до н.е.) та Цицероном (106–43 рр. до н.е.) визначення поняття держави відіграли вагомую роль у подальшому розвитку політико-правової теорії. Їхні ідеї у подальшому стали ґрунтом для розуміння держави як політичного інституту суспільства, побудови в майбутньому моделі правової держави, її теоретичного «оформлення». Проте, розуміючи під формою правління загальну організацію влади в політично

оформленому суспільстві, уніфікованого підходу до її визначення вони не додержувалися. Так, Платон застосовує терміни «вид державного устрою», «аристократичне правління», «олігархічний лад», Арістотель — «форма державного устрою», «монархічне правління», Полібій — «форма державного устрою», Цицерон, як і Платон, — «вид державного устрою».

Класифікаційні розробки античних мислителів не втратили своєї методологічної актуальності й на сучасному етапі розвитку юридичної науки і їх розгляд є корисним для її збагачення і розвитку. Сократ (469–399 рр. до н.е.) вирізняв п'ять форм за характером здійснення влади й кількістю правлячих осіб: монархію, тиранію, плутократію, аристократію і демократію. Платон виділяв одну найкращу форму — аристократію (правління кращих) і чотири «зіпсовані» — тимократію (правління воїнів), олігархію (правління багатих), демократію (правління народу) і тиранію (одноособове правління). У діалозі «Законои» Платон зображує державний лад, який передбачав змішану форму правління, що поєднувала в собі елементи демократії (вибори більшістю голосів) і монархії (заміщення посад за заслугами й чеснотами).

Актуальною у розумінні форми правління є ідея її «якісної» оцінки, характеру правління й відповідно виокремлення правильних і неправильних форм правління, котра ґрунтується на моральності та компетентності представників правлячої влади. Тому Платон, засновуючи свою схему правління на розумних началах людини як істоти розумної та моральної, стверджував, що філософи мають бути правителями держави або правителі самі мають стати філософами¹. За Сократом, «царі й правителі — не ті, хто носять скіпетри... а ті, хто вміють правити»². Арістотель залежно від чисельності правлячих осіб й мети, способу правління, тобто чи служить воно загальному благу, чи приватним інтересам, вирізняв три «правильні» форми — монархію, аристократію й по-

¹ Платон. Государство. Законы. Политика / Платон. — М., 1998. — С. 225–228.

² Ксенофонт. Воспоминания о Сократе / Ксенофонт // Антология мировой правовой мысли : в 5 т. Т. 1 : Античный мир и восточные цивилизации / Нац. обществ. науч. фонд ; рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин. — М. : Мысль, 1999. — С. 144.

літію (демократію), кожна з яких могла легко спотворюватися й перетворюватися на відповідну «неправильну» форму — тиранію, олігархію чи охлократію. Методологічне значення має також ідея про змішану форму правління. Найкращою формою держави Арістотель вважав політію, яка поєднувала б у собі основні принципи аристократії (добродійність), олігархії (багатство) і демократії (свободу). З його погляду, у моралі політії панує поміркованість, у майні — середній достаток, у владі — середній клас¹. Економічним базисом такої держави є лад, за яким переважає власність середніх розмірів, що дозволяє не тільки гарантувати самодостатність сімей, але й послабити протиріччя між багатством та бідністю. Це держава, де серед вільного населення немає різкого протиставлення багатих й бідних, де може бути забезпечена солідарність вільних².

Полібій, наслідуючи Арістотеля, виокремлює шість форм держави, які так само поділяються на пари: кожному «правильному» типу відповідає «неправильний». Царській владі притаманно вироджуватися в тиранію, аристократії — в олігархію, а демократії — в охлократію (владу натовпу). Він відзначив нестійкість, притаманну кожній окремо взятій простій формі, оскільки вона втілює в собі лише якесь одне начало, яке невідворотно самою природою приречене на виродження у свою протилежність. Полібій простежує шлях зміни, виродження у циклічному колівороті форм правління, приходять до висновку про змішану державну форму як найкращу і найбільш стабільну, тому «беззаперечно, найдосконалішою формою слід визнати таку, в якій поєднуються особливості всіх форм, поіменованих вище»³, тобто царської влади, аристократії й демократії. Античний мислитель, аналізуючи форму правління Стародавнього Риму, чи не вперше звернув увагу на важливість взаємодії між різними органами державної влади та інституційних гарантій від узурпації останньої. Стійкос-

¹ Арістотель. Сочинения : в 4 т. Т. 4 : пер. с древнегреч. / Арістотель ; общ. ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – С. 507.

² Арістотель. Политика. Афинская полития / Арістотель. – М. : Мысль, 1997. – С. 148–149.

³ Полибий. Всеобщая история в сорока книгах. Т. II, кн. VI–XXV / Полибий ; пер. с греч. Ф. Г. Мищенко. – М., 1895. – С. 603.

ті держави тут додають повноваження «трьох влад» — влади консулів, сенату і народу, що виражають царський, аристократичний і демократичний початок. Правильне сполучення і рівновага цих влад, на його думку, дають велич і могутність Римській державі. Його концепція певним чином є попередницею теорії поділу влади та концепції стримувань і противаг.

Цицерон розрізняв три основні форми держави: монархію, аристократію та демократію, і також приходять до висновку, що змішана державна форма покликана надати державному устрою необхідної стабільності¹. Найкращою він вважав царську владу. Проте саму царську владу переважить та, котра буде утворена шляхом рівномірного поєднання трьох найкращих видів державного ладу, тому краще, щоб у державі було щось видатне й царствене, коли одна частина влади виділена й вручена авторитетові перших людей, а деякі справи віддані на розсуд та волю народу². Очевидно, що ця концепція Цицерона була практично втілена у вигляді парламентських монархій, ефективність та стійкість яких доведена історичним досвідом.

Оскільки античні мислителі розробляли свої політико-правові концепції виключно до полісного типу держави, коли вирішення усіх більш-менш важливих питань концентрується в руках вищих органів державної влади, суспільний лад має яскраво виражений становий характер, а чисельність громадян, які мають право брати участь в управлінні державними справами, є відносно невеликою, то це й обумовлювало зміст та специфіку їх теоретичних розробок, домінування соціально-філософського й відсутність суто юридичного підходів при оцінці державно-правових явищ, у тому числі й форми правління. Тому, на відміну від сучасних науковців, говорячи про форму правління, вони акцентували увагу не стільки на інституційно-функціональних, скільки на морально-етичних напрямках проблеми. Так, головною класифікаційною підставою форми правління була кількість правлячих осіб,

¹ Цицерон М. Т. Про державу. Про закони. Про природу богів / Марк Туллій Цицерон ; пер. з лат. В. Литвинова. – К. : Основи, 1998. – С. 65–66.

² Див.: Аристотель. Політика. Афинская полигия / Аристотель. – М. : Мысль, 1997. – С. 148–149.

що свідчить про її трактування в станово-інструментальному аспекті, а саме як засіб відбиття в державно-владних рішеннях інтересів і позицій основних верств суспільства.

Розуміння сутності форми державного правління, започатковане в античності, з деякими змінами було характерне і для суспільно-політичної думки післяантичних часів. Погляди її представників мають не тільки теоретичну, а й методологічну цінність.

Так, Тома Аквінський (бл. 1225–1274 рр.) розрізняв справедливі і несправедливі форми правління. До перших він відносив монархію, аристократію і політію, а до других — тиранію, олігархію і демократію. Він продовжував традиції античності щодо поділу форм держави через призму досягнення загальної мети правління. Монархічне правління, на його думку, здійснюється заради спільного блага, а тиранічне — для задоволення особистого задоволення. Тому найкраще обирати монархію, аніж інші плюралістичні форми правління, де управління здійснюється багатьма особами. При цьому влада монарха повинна підпорядковуватися духовному авторитету священників, оскільки правителі виконують окремі завдання спасіння людських душ, а церква — глобальні¹.

Дещо інший підхід до аналізу самодержав'я запропонував Марсилій Падуанський (1275–1343 рр.), який вважав найкращою формою правління виборну монархію². Фактично він розробив середньовічну теорію поділу влади між народом, що видає закони, і монархом, який їх виконує. Ці погляди є початком нових тенденцій у політико-правовій думці того часу, що відкидали панування церкви в державі і в майбутньому призвели до нового погляду на організацію державної влади, заснованої на концепції її поділу.

На межі XV–XVI сторіч Еразм Роттердамський (1469–1563 рр.) сформулював ідею просвітницького абсолютизму³. Він стверджу-

¹ Аквінський Ф. О правлении государей / Ф. Аквінський // Политическая структура феодализма в Западной Европе в VI–XVII вв. –Л., 1990. – С. 234–235.

² Падуанський М. Защитник мира // Античний мир. – М., 1999. – Т. 2. – С. 605.

³ Роттердамський Е. Воспитание християнского государя / Э. Роттердамський. –М., 2001. – С. 13–14.

вав, що найважливішу роль у становленні майбутнього правителя відіграє виховання, особливо якщо монарх отримує свою владу спадково. У монарха необхідно розвивати три головних якості: найвищу могутність, найвищу мудрість і найвищу доброту.

Н. Макіавеллі (1469–1527 рр.) виділив шість форм правління державою: правильні (монархія, аристократія, демократія) й неправильні (тиранія, олігархія, «розбещеність»). Увесь ланцюг змін форм виглядає так: монархія — тиранія — аристократія — олігархія — демократія — охлократія. Підстава зміни форм — поступове виродження нравів. Такий виклад схожий на зміст концепції Полібія про кругообіг форм правління, проте відмінність полягає в антитеологічній спрямованості пошуків Н. Макіавеллі. Глибинну основу змін політичного життя держави й закономірність зміни форм правління філософ бачив у боротьбі протилежних соціальних сил за владу. Спираючись на політичну спадщину Цицерона (який ще за римських часів увів термін «республіка», проте при класифікації форм правління його не використовував), він вперше застосував для позначення держави, яка є своєрідною антитезою єдиновладдю, термін «республіка», що й дає підстави вважати його «родоначальником» поділу форм правління на монархію та республіку. Він свого часу писав: «Усі держави, які володіли або володіють владою над людьми, були або республіками або державами, керованими єдиновладно»¹. Такі уявлення були вже в античному вченні про державу... вже Арістотель протиставляє монархії всі немонархічні держави як політії². Зрозуміло, що політична концепція Н. Макіавеллі, в якій використовується величезний науковий досвід пізнання держави, не є сліпим повторення висновків античних мислителів. Він зробив крок уперед у розумінні політико-правових явищ взагалі й форми державного правління зокрема.

У такому ж сенсі, як і Н. Макіавеллі, розумів республіку й інший видатний мислитель того часу француз Ж. Боден (1530–1596 рр.).

¹ Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли // Соч. – Харьков : Фолио, 1998. – С. 50.

² Див.: Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек ; вступ. ст. И. Ю. Козлихина. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 633.

Однак методологічний зміст його політико-теоретичних уявлень пов'язаний з розробкою поняття суверенітету як сутнісної ознаки держави. Він залежно від способу здійснення влади поділяв державу на три види: законні, вотчинні та тиранічні, вважаючи найкращою ту державу, в якій суверенітет належить монарху, а управління має аристократичний та демократичний характер.

Після Ж. Бодена європейська суспільно-політична думка вступила в новий період свого розвитку — період раціоналізму. Класичним утіленням нового світогляду стала антифеодальна теорія природного права та суспільного договору, за якою всі люди визнавалися вільними від народження й рівними в суспільстві, і ця рівність зводилася в обов'язковий принцип позитивного права. Започаткували ці ідеї представники найбільш розвинутої на той час країни — Нідерландів, котра за роки першої буржуазної революції (остання чверть XVI — поч. XVII ст.) уже накопичила певний досвід державного будівництва на нових засадах.

Найвидатнішим голландським мислителем XVII століття був Г. Гроцій (1583–1645 рр.) — перший теоретик школи природного права¹. Центральною ідеєю його творів є ідея договірної виникнення держави, корені якої сягають у теорію і особливо в практику середньовіччя, оскільки договори між феодалами та містами були джерелом права. Проте тільки голландський мислитель піднявся до того, щоб розглянути договір про створення держави як вихідне поняття теорії держави, як основу самої держави, що надалі було основою майже всіх теоретичних конструкцій, які пояснювали сутність, причини, способи утворення держави.

Серед теоретичних положень, які мають методологічне значення для досліджуваного питання, заслуговують на увагу погляди на державу взагалі та її форми зокрема й іншого голландського теоретика природного права — Б. Спінози (1632–1677 рр.). Це насамперед розуміння форми правління як «форми верховної влади». Таке бачення відрізняє його від попередників, котрі форми державного правління визначали переважно як «владу», «прав-

¹ Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Г. Гроций ; пер. с лат. А. А. Саккети. — М., 1957. — 868 с.

ління», «спосіб правління». Верховну владу він розумів як владу, яка встановлюється міццю народу. «Вона, — писав філософ, — зосереджена абсолютно в руках того, на кого з загальної згоди покладена турбота про справи правління... Якщо цей обов'язок лежить на зібранні, що складається з народу, то форма верховної влади називається демократією, якщо на зібранні, до якого входять тільки вибрані, — аристократією, і якщо, нарешті, верховна влада покладена на одну особу, — монархією»¹. Розроблена Б. Спінозою концепція форм організації влади, хоч на перший погляд і не виходить за межі вже відомих класифікаційних схем, проте містить поділ монархії на абсолютну та обмежену. Поява таких новацій була зумовлена об'єктивними історичними факторами — практикою перших буржуазних революцій — нідерландської й особливо англійської (середина XVII століття).

З представників суспільно-політичної думки часів англійської революції увагу привертають теоретичні здобутки видатного англійського філософа Дж. Локка (1632–1704 рр.). Як свідчить його фундаментальна робота «Два трактати про правління» (1690 р.), він виявляв особливий інтерес до питань, пов'язаних з державними формами. Він стверджував, що «форма правління залежить від того, у кого верховна влада, яка у свою чергу є законодавчою»². Але слід визнати, що його напрацювання в цій сфері новаційним характером не відзначаються. Проте новацією стала теоретично обґрунтована ним концепція «поділу виконавчої й законодавчої влади», котра стала своєрідним підґрунтям для подальшої її розробки наступними поколіннями мислителів.

Прикладом сприйняття й розвитку античної теорії форми державного правління в період французького Просвітництва є вчення Ш.-Л. Монтеск'є (1689–1755 рр.) про державу і право в тій його частині, де він розмірковує про різні форми правління, про поділ державної влади та поєднання в ній трьох елементів. Він захоплювався Римською республікою, що відбито в трактаті

¹ Аристотель. Политика. Афинская полиция / Аристотель. — М. : Мысль, 1997. — С. 498–499.

² Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк // История политических и правовых учений / сост. и общ. ред. Г. Г. Демиденко. — Харьков, 1999. — С. 200.

«Про велич і падіння Риму», й конституційною монархією в Англії, вважаючи, що в ній поєднуються найкращі риси монархії у виконавчій владі, аристократії — у палаті лордів як верховному суді й демократії — у законодавчій владі палати громад. У подібному розподілі повноважень він побачив гарантії проти свавілля й сформулював базові положення доктрини поділу влади. Поєднавши ліберальне розуміння свободи з ідеєю конституційного закріплення механізму поділу влади, Ш.-Л. Монтеск'є додав до двох влад (виконавчої та законодавчої), визначених Д. Локком, ще й судову, та побудував тріаду влад: законодавчу, виконавчу та судову, яка з часом стала класичною формулою конституціоналізму. Саме ідея поділу державної влади, зосередження її в руках різних суб'єктів, система стримувань та противаг, яка виникла на цій основі, має величезне методологічне значення для визначення різновидів форми державного правління, критеріїв її класифікації. Використовуючи термін «образ правління», Ш.-Л. Монтеск'є розрізняв їх три види: республіканський, монархічний та деспотичний. Їх природу він визначав за кількістю правлячих та наявністю законів, за якими здійснюється правління: республіканське — це таке, де верховна влада перебуває в руках або всього народу, або його частини; монархічне, — де управляє одна особа, але за допомогою встановлених та незмінних законів. У деспотії все визначається волею однієї особи поза всякими законами¹.

Видатний французький філософ Ж.-Ж. Руссо (1712–1778 рр.) виділяє три форми правління: демократія, аристократія та монархія. У цій класифікації, як бачимо, критерієм є також кількість правлячих, а поняття «форма правління» співвідноситься із сучасним поняттям «форма держави». Цікавим є те, що вчений зазначає, що зміни у формі правління можуть відбуватися з причини «функціональних порушень компетенції», тобто переходу повноважень до однієї з гілок влади. Проаналізувавши основні форми правління і способи діяльності виконавчої влади, мислитель схиляється до висновку, що, по-перше, кожній із форм правління властиві певні переваги й недоліки, а, по-друге, для кожної

¹ Монтеск'є Ш. О духе законов : избр. произведения / Ш. Монтеск'є. – М. : Госполитиздат, 1955. – С. 169.

конкретної держави підходить лише особлива форма правління. Досліджуючи проблеми форми правління та врядування, Ж.-Ж. Руссо надає не лише глибокого аналізу змісту і сутності цих понять, а й висловлює цілий ряд думок, які дозволяють охарактеризувати його теорію як одну з найбільш цікавих сторінок в історії становлення і розвитку політичної думки¹.

Доктрина Ш.-Л. Монтеск'є, а також Ж.-Ж. Руссо з його ідеєю народного суверенітету мали важливе значення в подальшому розвитку уявлень про державу не тільки в самій Франції, але й у Німеччині. Там вона стала однією з головних теоретичних основ німецької класичної філософії кінця XVIII — початку XIX століття, що визнали найвидатніші її представники — І. Кант (1724–1804 рр.) та Г. Гегель (1770–1831 рр.). Як неможливо дослідити сучасну державу взагалі або окремі її аспекти без використання відповідних методологічних положень, які містяться у вченні І. Канта про правову державу, так само неможливо це робити й без знання гегелівської діалектики, розробленого ним категоріально-понятійного апарату філософії (як зазначалось, з нього для нас особливе значення має категорія «форма») та вчення про громадянське суспільство. Серед ідей Г. Гегеля стосовно принципів владного устрою на особливу увагу заслуговує ідея про неприпустимість протиставлення одна одній поділених влад, котрі мають створити органічну, непорушну єдність. Він по суті надає принципів поділу влади іншого змістового забарвлення: державна влада єдина, але ж вона має бути поділена не взагалі, а в межах єдиної державної влади на окремі гілки.

Політичний устрій, який утвердився в західній Європі в першій половині XIX століття, був виражений в ідеології лібералізму. Концептуальним ядром лібералізму є положення про те, що особиста свобода і приватна власність є найвищими соціальними цінностями, забезпечують розкриття всіх творчих потенційних можливостей особистості й водночас ведуть до розквіту всього суспільства. Оскільки необхідною умовою досягнення цих по-

---

¹ Див.: Коваленко А. А. Поняття форми правління та врядування в суспільно-політичній теорії Ж.-Ж. Руссо / А. А. Коваленко // Держава і право. – 2001. – № 13. – С. 103–110.

ложень є належна організація влади, представники ліберальної політико-правової думки велику увагу приділяли формі правління. Особливого значення набули роботи відомого французького ідеолога лібералізму Б. Констана (1767–1830 рр.). Він критикував теорії Ж.-Ж. Руссо та інших прихильників народного суверенітету, які, спираючись на погляди древніх, ототожнювали свободу з владою. На думку мислителя, це неправильно, оскільки необмежена свобода народу, як показав досвід Французької революції, небезпечна для індивідуальної свободи — у період якобінської диктатури, наприклад, виявилось, що необмежений народний суверенітет небезпечний не менше, ніж суверенітет абсолютного монарха. Виходячи з цього, Б. Констан по-новому порушив питання про форму правління, засудивши будь-яку форму держави, де існує «надмірний ступінь влади» й відсутні гарантії індивідуальної свободи. До таких гарантій він відносив громадську думку, а також поділ та рівновагу влад. Кращим, на його думку, є конституційно-монархічне правління, при якому королівська влада існує поряд із трьома іншими «класичними» владами — законодавчою, виконавчою і судовою, незалежно від них, забезпечує їх єдність, виступає як влада нейтральна, регулятивна й арбітражна.

Таким чином, античні ідеї про форму державного правління виявилися затребуваними в Новий час, коли на зміну монархічному абсолютизму прийшов принцип поділу влади і почала формуватися парламентська система¹. Витоками сучасної правової держави та її форми правління слід вважати насамперед англійську, американську й Велику французьку буржуазні революції середини XVII — кінця XVIII століття, котрі започаткували якісно новий історичний період в історії державно організованого суспільства.

Від античності до епохи буржуазно-демократичних революцій у концепцію форми державного правління вкладався переважно

¹ Див.: Мирзаев С. Б. Полибий / С. Б. Мирзаев. – М. : Юрид. лит., 1986. – С. 86–87; Нерсисянц В. С. Гегелевская философия права: история и современность / В. С. Нерсисянц. – М. : Наука, 1974. – С. 251; Серьогіна С. Г. Витоки концепції «змішане правління» в античній політико-правовій теорії та практиці / С. Г. Серьогіна // Проблеми законності. – 2006. – № 78. – С. 37–38.

станово-інструментальний зміст — воля кожного з станів суспільства була представлена окремими врівноважувочими один одного органами державної влади. Після запровадження загального виборчого права й рівноправності всіх громадян проблема найоптимальнішої організації державної влади перейшла в державно-інституційну площину: яким чином має бути побудований державний апарат, щоб найефективніше виконувати функції й завдання, покладені на нього конституцією і законодавством, успішно погоджувати позиції основних політичних сил і своєчасно приймати виважені й компромісні рішення¹.

Втіленню теоретичних розробок на конституційному ґрунті й уніфікації застосовування в державотворчій практиці терміна «форма правління» на офіційному рівні сприяв досвід Швеції: у 1772 році було прийнято акт, який визначав організацію вищих органів державної влади й мав відповідну назву — «Форма правління» (Regiringsform). Таку ж назву мав і головний із чотирьох основних законів — Конституції Швеції, прийнятий 6 червня 1809 року. Завдяки досвідові Швеції термін «форма державного правління» («форма правління») з відповідним змістовим наповненням у XIX столітті набув широкого визнання у середовищі юристів-теоретиків і став надбанням конституційної практики інших країн. Про форму правління як характеристику владної системи держави йшлося в конституціях Норвегії 1814 року, внаслідок приєднання Норвегії до Швеції й утворення унії двох держав на чолі зі шведським Королем, Португалії (1826 року), Саксонії (1831 року), Франції (1848 року) та деяких інших держав².

У другій половині XIX століття виникає жвавий інтерес до поняття форми правління. Відсутність у працях науковців того часу концентрованого вираження поняття форми державного правління у вигляді його дефініції обумовлюється тим, що сформоване на основі політико-правової спадщини минулих часів загальне поняття форми державного правління як форми органі-

---

¹ Див.: Серьогіна С. Г. Концепція «змішане правління» в політико-правовій теорії та практиці Середньовіччя й Нового часу / С. Г. Серьогіна // Проблеми законності. — 2006. — № 79. — С. 29.

² Див.: Шаповал В. Форма держави в конституційному праві / В. Шаповал // Вісн. Конституц. Суду України. — 2003. — № 2. — С. 50.

зації верховної влади теоретиків держави того часу цілком задовольняло. Оскільки питання змісту поняття та його родовидового поділу органічно взаємопов'язані, то ознаки, які б допомогли більш чітко розкрити зміст форми правління, можна виявити на підставі аналізу праць вчених щодо класифікації форм правління.

Аналізуючи набутки науковців кінця XIX — початку XX сторіччя, таких як Л. Гумплович, Г. Єллінек, О. Алексєєв, Б. Кістяківський, М. Коркунов, Т. Кокошкін, І. Ільїн, Г. Шершеневич, Б. Чичерін та інших¹, можна побачити більш комплексний підхід до з'ясування змісту форми державного правління. У його основу замість спрощеного критерію поділу за кількістю правлячих осіб, покладено юридичне становище носіїв верховної влади². Тому форму державного правління можна розглядати як систему верховної влади, зміст котрої визначається: 1) порядком формування вищих органів держави — носіїв верховної влади (виборний або спадковий); 2) принципами їх організації й діяльності (колегіальні або єдиновладні); 3) їх відповідальністю (або невідповідальністю).

Отже, формується сучасне поняття форми держави, яке полягає у визначенні способу і порядку формування вищих органів державної влади в країні й механізму їх взаємовідносин. Спосіб формування вищих державних органів відображає ступінь участі

¹ Див.: Ардашев П. Абсолютная монархия на западе / П. Ардашев. — СПб. : Изд. Брокгауз-Ефрон, 1902. — 184 с.; Науман Ф. Демократия и императорская власть / Ф. Науман ; пер. с нем. И.И. Шиту. — М. : Изд-во В.М. Саблина, 1907. — 295 с.; Гессен В. М. Теория правового государства / В. М. Гессен // Политический строй современных государств: сборник. — СПб., 1912. — 67 с.; Кистяковский Ф. Лекции по общему государственному праву / Ф. Кистяковский. — М., 1912; Мижуев П. Парламентаризм и представительная форма правления в главных странах современной Европы / П. Мижуев. — СПб. : Изд. Г. Ф. Львовича, 1906. — 166 с.; Палиенко Н. И. Учение о существе права и правовой связанности государства / Н. И. Палиенко. — Х., 1908. — 342 с.; Палиенко Н.И. Формы государственного устройства и управления / Н. И. Палиенко. — Харьков, 1917; Рейснер М. А. Общественное благо и абсолютное государство / М. А. Рейснер. — СПб., 1902. — 124 с.; Фроне К. Монархия или республика? Культурно-исторический очерк / К. Фроне. — СПб. : Просвещение, 1896. — 497 с.

² Кистяковский Ф. Лекции по общему государственному праву / Ф. Кистяковский. — М., 1912. — С. 289.

громадян (або підданих) в їх утворенні: чи то наслідування, чи обрання, чи призначення, й вказує на способи легітимації державної влади та її підстави, що в остаточному випадку є передумовою конституційно закріпленого обсягу повноважень відповідних органів державної влади. Порядок формування передбачає наявність (або відсутність) конституційних повноважень вищих державних органів відносно утворення один одного і, як правило, обумовлює їх конституційну відповідальність.